

Guido Gezelle, de adem in het slijk

door

J. BOETS

Het is mijn bedoeling in de bladzijden die volgen, de aard van Gezelles maatschappelijke situering toe te lichten om tegelijkertijd te kunnen aantonen hoe hij vanuit die situatie de taal hanteerde. Ik meen dat we mogen aannemen dat de wijze waarop de dichter tijdens zijn leven ondergedompeld was in de naamloze massa, consequenties had voor zijn taalgebruik. Hij hanteerde nl. de taal zoals de massa dit doet, en hij deed dat daarenboven bewust. In heden en verleden speurde hij trouwens naar tekens van leven in de taal van het volk. Bij de woordverklaring van zijn gedichten en derhalve bij de toelichting van zijn poëzie, moet men daarmee rekening houden ; want dichtend blies hij vaak nieuw leven in het slijk van de Nederlandse taal.

* * *

In een van zijn vroegste gedichten *De vierbake des levens uit Dichtoefeningen*¹ bezingt Gezelle, tussendoor ook apostroferend, de vuurtoren (de vierbake) van het leven, die het 'zielvarend bootje' op zijn tocht

„ten hemelwaard stiert
door 't razen van 't onweër
dat beurelt en tiert.”

Die vuurtoren komt vaak in de verdrukking en wordt af en toe aan het gezicht van het bootje onttrokken door wind en wolken, maar hij blijft staan en blinken „vol schoonheid, voor eeuwig ! alleen !”. De beeldspraak is overduidelijk. Trouwens niet alleen de vuurtoren, ook het bootje wordt belaagd. Het diepste van de hel spuwt „donder en dood” naar het bevende (het door de golven geschudde) lijf van de „eeuwigheidsboot”. En tot zijn schuitje zegt de dichter dan : „Vrees niet, mijn schuitje”, weldra zult ge veilig aanleggen. En dan komt het slot :

1. *Jubileumuitgave van Guido Gezelle's volledige werken, Dichtoefeningen*, 1930, 62 v.

Maar 't zieldragend bootje,
 zoo sprooi en zoo schuw,
 hoe zwakt en hoe plooit en
 hoe swanselt het nu
 op d'hutsende baren,
 die 't smijten en slaan :
 't en waar van de bake
 't zou zeker vergaan !

Door dit slot – zo lijkt ons – wordt het gedicht dat tot dan eerder algemeen-geldend was, op een particuliere toestand toegepast : er is hic et nunc gevaar. Mijn bootje, vroeger „zoo sprooi en zoo schuw / hoe zwakt en hoe plooit en / hoe swanselt het *nu*”. Als er *nu* die vuurtoren niet was, zou het zeker vergaan. Dit ter verduidelijking van wat onmiddellijk volgt.

Baur heeft in de *Jubileumuitgave* en in zijn *dundruk* het woord „sprooi” door „broos” verklaard ; Karel de Busschere deed hetzelfde in zijn uitgave. Zij waren trouwens op een veilig spoor, want Gezelle heeft aan zijn *Vlaemsche dichtoefeningen* van 1858 een verklarende „Woordenlijst” toegevoegd en daarin wordt broos ook als een synoniem van sprooi beschouwd. Onder het lemma „doo-men” brengt hij zelfs *broos* en *sprooi* over „sbroos” heen met elkaar in etymologisch verband. Er is meer. Gezelle heeft dat gedicht ook in *Rond den Heerd* (II, 1867, 286) opgenomen en in die versie vervangt hij zelfs „sprooi” door „broos”. Later herstelt hij wel de oorspronkelijke toestand, maar alles wijst erop dat er over de betekenis van dat woord geen enkele twijfel kan bestaan. Als zodanig trouwens literair allesbehalve een halszaak. Tot we een andere publikatie van dit gedicht vonden ; de eerste namelijk.

Gezelle heeft zijn gedichten in *Dichtoefeningen* – op een enkele uitzondering na – geen datum meegegeven, maar alle tekstbezorgers waren (zijn) het er tot op heden over eens dat voor *De vierbake des levens* de datum 1856 – met een vraagteken weliswaar – het waarschijnlijkst is. Nochtans verscheen het gedicht in *De katholyke zondag* van 4 maart 1855 ; daar vult het de hele eerste bladzijde. (Het hoeft niet gezegd te worden dat ik geen neiging gevoel om, m.b.t. die datering, in wiens tuin dan ook met steentjes te gooien, niet alleen uit vrees voor stenen op eigen dak, maar ook omdat het Gezelle-onderzoek nog wel een tijdlang aan ieder van ons een aantal verrassingen van die aard zou kunnen bieden.)

Welnu in *De katholyke zondag* worden aan dit gedicht een aantal verklaringen toegevoegd. Ik geef er meer dan hier strikt noodzakelijk is om duidelijk te maken dat het weloverwogen verklaringen zijn en dat ze niet zo maar aan eender wie mogen worden toegeschreven. De titel luidt er *De lyfboot des levens en de*

vierbake des geloofs, wat de beeldspraak al bij voorbaat verklaart. Verder lezen we zeven voetnoten, die ieder naar een letter (van a tot g) in de tekst verwijzen. De reden wordt onder a/ gegeven: „Menigeen onzer lezers behoort tot Westvlaanderen niet en moeilyk misschien zou hy sommige woorden verstaen, daerom zullen wy er eenige wat verklaren: De *lyfboot des levens* is hetzelfde als het schuitje des levens; eene *vierbake* is een *vuertoren*. b/ *Wereldgety* (dit werd later: wereldsch getij) het vallen en 't opkomen der baren van de zee der wereld. c/ *Beurelen* beteekent huilen, bulderen. d/ *Verscheen* of afgescheiden. e/ *Pinkelen* voor tintelen, glinsteren. f/ *Sprooi* is te zeggen onstuimig, woedend. g/ *Swanselen*, heen- en weêrvliengen, tot speelbal aen de baren dienen". De vermelding „Uit het Engels" komt in deze versie niet voor.

In 1855 – waarschijnlijk de ontstaansdatum van het gedicht – verklaart Gezelle het woord „sprooi" dus niet als „broos", maar als het tegendeel „onstuimig, woedend", begrippen die wijzen op sterkte en agressiviteit, niet op zwakheid, zoals het woord „broos".

In de woordenboeken, zelfs in het *Idioticon* van De Bo of in *Loquela* van Gezelle vinden we voor die betekenis geen steun, en toch moeten we in de gegeven omstandigheden, m.i. zonder enige twijfel voor de betekenis uit *De katholyke zondag* opteren. Semantisch is er ten eerste de oppositie tussen de regel „zoo sprooi en zoo schuw" en de regels „hoe zwakt en hoe plooit en / hoe swanselt het nu", en ten tweede is er de overeenkomst in betekenis tussen „sprooi" en „schuw" waarmee het samengaat. Het woord „schuw" wordt bij De Bo vermeld in de betekenis van „vogelschrik", of „slordig gekleed man", maar niet in die van schuchter. In hetzelfde woordenboek wordt bij „schuw" ook verwezen naar „schui" en dit laatste betekent „wild", „een schui (wild) paard". Ook is er het woord „schuwspriet" of „schuispriet" met de betekenis van „uitgelaten persoon".

Gezelle heeft derhalve zijn gedicht in 1858 toen hij het in *Dichtoefeningen* opnam, niet meer verklaard zoals in het jaar dat hij het schreef; met andere woorden, hij heeft het in 1858 anders gelezen dan in 1855. Dit gebeurde trouwens wel meer. Ook in zijn woordenlijst bij *Rijmsnoer* geeft hij wel eens een betekenis die niet de betekenis is die hij voor ogen had toen hij het vers maakte. Als echter de vergissing duidelijk is, brengt dit geen problemen

2. In de concordantie op de poëziebundels van Gezelle, die in het Centrum voor Gezellestudie te Antwerpen sedert een 10-tal jaren in de maak en op dit ogenblik zo goed als voltooid is, komt het woord *sprooi* niet, maar *schuw* wel een aantal keren voor en een paar maal in dezelfde betekenis. Het betreft het gedicht *Het manelicht* uit *Rijmsnoer*, vers 21, en een paar passages uit *The song of Hiawatha*, nl. hst. XIV, 106 en XV, 147.

mee ; in het geval van „sprooi” wel. Daar kon hij zich vergissen zonder dat dit bij de eerste controle al werd vastgesteld.

En dit laatste is voor mij op dit ogenblik belangrijk. Want met deze lange inleiding over die kleine vergissing uit een jeugdgedicht heb ik als 't ware met een bewijs dat nog heet is van de oven, willen aantonen dat Gezelle de taal niet hanteerde als een gegeven dat in al zijn bestanddelen vastligt, dus op de wijze zoals een beschaafd spreker de taal gebruikt, maar – om het duidelijkheidshalve even wat beeldrijker te zeggen – als ruw erts dat hij voor de gelegenheid smedend naar zijn hand wist te zetten. Met andere woorden, hij hanteerde de taal zoals de volksmens ze hanteert, dwz. expressief en dus ook creatief. De volkstaal verklaart men niet uitsluitend met bestaande woordenboeken, maar woordenboeken worden gestof-feerd en aangevuld, dus opgebouwd met elementen uit de volkstaal.

Ik weet dat haast ieder dichter zijn taal op die wijze hanteert. Het uitzonderlijke van Gezelle is echter gelegen in het graadverschil, in de enorme rol die de expressieve, de creatieve tendensen in zijn werk hebben gespeeld. Toen hij in 1858 de woorden „sprooi” en „schuw” voor de lezer moest verklaren, was de expressieve ervaring die hem in 1855 had geleid, afwezig en verklaarde hij – wellicht onaan-dachtig en misschien vanuit het meer algemene gebruik – het woord „sprooi” met „broos”, en meende hij derhalve ook dat het woord „schuw” geen toelichting nodig had, omdat dit ook als „schuchter” algemeen bekend was.

Deze wijze van omgaan met de taal heeft consequenties wanneer het erom te doen is de poëzie van de dichter te verklaren. Uit de verdere voorbeelden zal dit duidelijk worden, maar we willen nu reeds, vooruitlopend, de stelling formuleren dat het voor Gezelle soms belangrijker is de persoonlijke taalcreatieve tendensen te kennen of aan te voelen, dan de beschikking te hebben over een be-staand woordenboek. Behalve dan wanneer dit woordenboek zou zijn gemaakt op grond van het taalgebruik van de dichter zelf en wanneer daarbij dan rekening zou zijn gehouden met de daareven genoemde persoonlijke taalcreatieve tendensen.

Aan het einde van mijn lezing op 8 oktober 1967 voor de *Zuid-nederlandse*, onder de titel „Op zoek naar constanten in speelse woordcreaties”³, kwam ik tot het besluit dat de verklaring van de versregel van Gezelle „deur hore en more moet ik / deur dik en dinne gaan” meer gebaat was door de kennis van dergelijke tenden-sen dan door de gegevens van een of ander, zelfs dialectwoorden-boek. Want ook al zou, wat „hore en more” betreft, „gorremorre”

3. Verschenen in de *Handelingen XXI*, 1967, 7-32.

in Oostvlaanderen „slijk” betekenen, dan wordt daardoor alleen maar bewezen dat de genoemde taalcreatieve tendensen niet *alleen* bij Gezelle actief zijn geweest; en dan blijft nog altijd het feit dat „hore en more” wel wat anders is dan alleen maar „slijk”.

Indien de aangevoerde voorbeelden niet tot het persoonlijk gebruik van de dichter beperkt blijven, maar ook elders werden genoteerd, schijnen ze uiteraard wel minder onmiddellijk bewijskracht te hebben. We zullen dan ook in de eerste plaats onze voorbeelden putten uit het persoonlijke gebruik, waar niet alleen geen woordenboek hulp biedt, maar zelfs – voor zover we weten – het streekgebruik geen informatie geeft.

Die creatieve tendensen vinden we hoofdzakelijk terug in de woordgroepen die we eerder rijmformaties, ablautformaties of allitererende formaties hebben genoemd of in groepen die daar rechtstreeks bij aanleunen. Dus in klankherhalingen in het algemeen.

In het gedicht *Rijmsnoer* uit de *Aanhang* van de gelijknamige bundel:

Een rijmsnoer ben ik rijk gebleven,
 'k en weet newicht noch hoe noch waar
 't mij inneviel, noch hoe malkaar
 de staven zijn aaneengesteven,
 zes of zeven,
 die ik even
 vond alhier en ving aldaar. (1893-96)

verwachtten we aan het einde van de vierde regel een woord op -even, rijmend met *gebleven*. Maar het werd *gesteven* onder de invloed van het woord *staven* uit dezelfde regel; bedoeld worden dus *letters*, die tot woorden en verzen aan elkaar werden *geregen* of *gesnoerd*. Maar ze werden niet *geregen* of *gesnoerd*, ze worden *gesteven*, de betekenis blijft echter wel *gesnoerd*, *geregen*: anders is het geen rijmsnoer meer. Voor de echte betekenis van dat woord in die regel moeten we derhalve niet in de eerste plaats in de woordenboeken de betekenis van *stijven* opzoeken – niet in zijn algemeen Nederlandse betekenis (stijf, meer gespannen maken) en niet in zijn meer Zuidnederlandse betekenis (verstijven, vast worden) –, want van *dat* betekenisgeheel blijft in deze samenhang maar weinig over. Het woord krijgt *door zijn omgeving* een nieuwe betekenskern, waar die van het woordenboek nog slechts naar verwijst⁴.

4. Indien men inderdaad 'stijven' volgens zijn eigenlijke betekenis zou opvatten, verplaatst men de moeilijkheid naar 'snoer' en hier is dan geen expressieve verklaring meer voorhanden; dan is er incoherente beeldspraak. Quod repugnat.

Hetzelfde kunnen we zeggen van het woord *kleven* in de achtste strofe van *Memento homo* (24.10.'94) uit dezelfde bundel ⁵ :

Een' geest heeft Hij u ingevoegd,
 een kracht u aan doen kleven,
 die thuishoort in 't eeuwige, en
 die 't vat zal overleven.

Het verschijnsel dat we hier beschrijven is iets anders als rijm-dwang, want bij een keuze t.w.v. het rijm bewaart het woord dat tegen de verwachting in opduikt, zijn oorspronkelijke betekenis. Bedoeld wordt een tegen de verwachting in gekozen woord dat dank zij de omgeving waarin het – rijmend of allitererend of assonerend – wordt opgenomen, een nieuwe betekenis krijgt, of liever de betekenis gaat dragen die door de nieuwe omgeving 'hardhandig' wordt opgedrongen. De gebeurtenis die daar in de taal gaande is, blaast in het slijk van de bestaande klanken een ziel.

Hoeveel woorden zouden er in de derde strofe van *Blootakker* (4.12.'96), ook uit *Rijmsnoer*, op die wijze nieuw leven ingeblazen krijgen ? ⁶

't Is wijd en breed al, ommetom,
 'k gevoel 't nu, aan de *baren*
 des wilden Winds, die henentuimt
 en, *tierende* onder 't hout,
 zijn' *stemme* schijnt te missen en
 zijn' *tale*, die zoo *boud*,
 zoo *bulderende*, aan 't *roepen* zat,
 hiervoortijds, in de blâren.

Of in de derde strofe van *De winden* (5/6.10.'96 ; *Rijmsnoer*) ⁷ :

De regen *ronkt*, en *geuten* gaan,
gegeeseld, allenthenen,
 de natte boomen buigen doen,
 en *bulderen* en *stenen*.

We denken aan „ronkende” regen, „geuten” i.p.v. buien, bomen die „bulderen” en „stenen”. Dit alles is echter de overdrachtelijke, oneigenlijke betekenis. Bij de verklaring hebben we er dan ook geen echte moeilijkheden mee.

Maar dat is al minder waar voor de laatste strofe van het gedicht *Ik ga* (11.10.'96 ; *Rijmsnoer*) ⁸ dat aanvangt met de reeds genoemde regels „Deur hore en more moet ik, / deur dikke en dinne gaan” :

5. *Jub.*, *Rijmsnoer* II, 43 v.

6. *Jub.*, *Rijmsnoer* II, 16.

7. *Jub.*, *Rijmsnoer* I, 242.

8. *Jub.*, *Rijmsnoer* I, 201.

Me'n roek's ! Ik laat ze zwetsen,
 ze brouwen en ze braân,
 ze glijden en ze gletsen :
 ik ga, - zij blijven staan !

In ze *brouwen* en ze *braân* is er met *braân* duidelijk iets gebeurd. Karel de Busschere verklaart als volgt : „(‘k laat) ze (kwaad) stoken en ... beraden, boos beraad houden”. Daarmee kan men de regel wel als vertaald beschouwen, maar poëtisch zijn we er dan nog niet : de woorden *brouwen* (in 't geheim beramen) en *braân* (beraden) treden met elkaar in contact en roepen samen iets nieuws in het leven dat in de daareven gegeven verklaring niet aan bod komt, maar dat voor iedere poëzielezer wezenlijker is. Het geheel gaat immers zo iets betekenen als „boze plannen uitbroeden, smeden” ; van de betekenis van „beraden” blijft zo weinig over, dat we, om op het juiste spoor te komen met dat woord, bijna beter van „braden” (vgl. brouwen) zouden kunnen uitgaan, dan van „beraden”.

In de regel *ze glijden en ze gletsen* is er nog meer aan de hand. De eigenlijke betekenis waarvan we moeten vertrekken is wel, wat *glijden* betreft : *schuiven* ; *gletsen* bestaat in sommige dialecten met dezelfde betekenis. De Busschere houdt daar in zijn verklaring weinig van over ; „ze glippen en slippen uit, schipperen sluw” schrijft hij en daarbij probeert hij de nieuwe betekenis met een zelfgevormde rijmformatie op het spoor te komen : „ze glippen en ze slippen”, maar dit voldoet hem nog niet helemaal, en daarom voegt hij er aan toe : „ze schipperen sluw”. Dat „sluwe” karakter van hun bezigzijn zou men kunnen betwisten, want uit al wat ze tot dan toe deden, blijkt nergens zoveel inzicht ; hun ijdelheid die hen met veel koude drukte laat ter plaatse trappelen, is tot geen sluwheid in staat. Wat dan wel ? Voor de poëzielezer is hier vooral belangrijk dat „hij gaat” en dat zij, ondanks al hun drukte, „blijven staan”. De rest wordt dan vanzelf duidelijk. Fr. Baur laat door de bondigheid van zijn verklaring⁹ misschien nog het best de creatieve krachten die hier aan het werk zijn, tot hun recht komen. Hij geeft voor r. 2 : *komplotteren* en voor r. 4 *gluiperig doen* ; en dit laatste laat hen - de gluiperds - m.i. voldoende ruimte om ter plaatse te blijven trappelen terwijl hij verder gaat.

Het ligt voor de hand dat er bij de tekstverklaring heel wat problemen enkel maar kunnen worden opgelost wanneer men met de hier beschreven tendensen rekening houdt. In zijn vertaling van *The song of Hiawatha*, hoofdstuk XVII, r. 170, schrijft Gezelle over het tentzeil van de wigwam dat in de wind zo flappert

9. *Jub., Rijmsnoer* I, 201.

dat het zijn touw „tergt en tuiert”. Wat het woord *tergt* betreft kunnen we in de woordenboeken wel iets vinden dat ons op het goede spoor brengt, uiteraard met personificatie van *tentzeil* en *touw*. Maar *tuieren* is, zegt De Bo, in West-Vlaanderen onbekend. In Brabant en elders betekent het : een huisdier zo binden dat het op een bepaalde plaats moet grazen. De *Jubileumuitgave* (Baur) verklaart *tuiert* als „trekt aan de *tuyers, tudders, tedders* of *todders* = de touwen” en verwijst daarvoor naar De Jager, *Woordenboek der frequentatieven in het Nederlandsch* (1875). Bij De Jager vinden we *tuien* of *tuieren* wel als vastleggen (met een touw), maar niet als *trekken* aan dat touw. De Busschere verklaart *tuiert* als „rukt, sjort”. In deze samenhang is dat inderdaad zo ; maar wie voor die betekenis naar De Jager of zo zou verwijzen, doet ongeveer hetzelfde als wie *bikboord* zou omschrijven als „het tegendeel van bakboord” op grond van de uitdrukking „iemand van bikboord naar bakboord sturen”. Het woord „tuieren” heeft immers als zodanig *niets* met rukken of trekken te maken, maar in dit verband versterkt *tuiert* het begrip *tergt* ; het „krijgt” zijn betekenis hier op deze plaats door het contact dat ontstaat tussen *tergt* en *tuiert*.

Enkele verzen van tevoren, nl. in r. 157, beschrijft Gezelle hoe Hiawadha en zijn gezellen de bever „pijnden en polsten”. De *Jubileumuitgave* (Baur) verklaart *polsten* als „bewerkten met den polsstok”, en *pijnden* als „spanden zich in”. De Busschere gebruikt resp. de verklaring „stootten (met ijzerpuntige) stokken” voor *polsten* en „persten” voor *pijnden*. Voor de verklaring van *polsten* zijn beide verklarers het eens, en terecht, maar wat het woord *pijnden* betreft heeft „persten” (De Busschere) weinig gemeen met „spanden zich in” (Baur). De verklaring is m.i. deze : *pijnden* „krijgt” hier zijn betekenis en woordenboeken zijn wat die betekenis betreft, misschien eerder misleidend. We omschrijven : „ze staken met de polsstok zoveel ze konden”.

In het gedicht *Wilt gij een vertelsel weten* uit *Tijdkrans* dat elders ook wel de titel *Sint-Jansput* draagt, lezen we over Herodias die gestraft wordt na haar wandaad en...

Hoe ze, in wervelwind veranderd,
maakt het mul mee van den grond ;
en, verwenscht, voor eeuwig pandert,
port en pijnt, de wereld rond.

Hoe ze dus „voor eeuwig pandert, port en pijnt, de wereld rond” en ik zou er bijna durven aan toevoegen : „hoe ze de tekstverklarers dreigt mee te sleuren in haar spoor”. We hebben drie termen :

panderen, porren en pijnen. De *Jubileumuitgave*¹⁰ verklaart *pijnt* als volgt: „zich pijn, zijn krachten inspant”, wat dat ook mag inhouden; *pandert* is „rondgaan met een pander d.i. een mand aan den arm; vandaar rondgaan, rondlopen”; *porren* krijgt er geen beurt. Baur verklaart in zijn woordenlijst¹¹ *panderen* als „met een pander of broodkorf rondlopen”; *porren* als „hard moeite doen; ook: aanzetten” en *pijnen* als „al lijdende gaan; ook: moeite doen; persen, kneden”. Met vier van deze vijf verklaringen kunnen we niets aanvangen, alleen *pijnen* als „al lijdende gaan” gaat in de goede richting, want weg van het woordenboek. De Busschere, die zoals we weten, al jaren werk maakt van de ablaut-, allitererende en de rijmformaties – wat hij samen „paarwoorden” noemt, hoewel ze, zoals hier ook met drie en met meer kunnen zijn – De Busschere schrijft bij *pandert* „rond dwaalt” en bij *port en pijn* die hij als „paarwoord” uiteraard samenlaat „(paarw.) (geweldig zich inspant en poogt) ijsbeert (de wereld rond)”. Op grond van het woordenboek laat men hier dus Herodias gelukkig niet te lang met een broodkorf rondsorren, maar geen van de verklaarders, ook De Busschere niet, gaat m.i. ver genoeg omdat ze nl. allen nog de neiging hebben om voor elk van de drie woorden te veel van de door het woordenboek *geformuleerde* verk'aring over te houden. We moeten deze allitererende formatie die uit drie woorden bestaat niet verklaren vanuit het woordenboek, maar vanuit het gedicht. Wat doet Herodias of wat gebeurt er met haar? Ze tolt rond als een blad in de wind, maar dan met wat meer gewicht. De dichter roept die betekenis op met aspecten – misschien enkel klankaspecten – van drie bestaande woorden, die echter hun betekenis niet meedelen, enkel een afstraling ervan. Op het raakpunt van het spanningsveld van die drie woorden ligt de nieuwe betekenis. Nieuw, dwz. van tevoren onbestaand.

Nog een voorbeeld. Uit *Kerkhofblommen*, r. 52, einde van de derde strofe van het tweede gedicht:

die lucht, die 't lieve leven draagt
in 't *drijvend, dravend* bloed.

Met de oorspronkelijke betekenis van 'drijven' hebben we enige moeite, maar met die van 'draven' kunnen we niets beginnen. Bloed 'draaft' nooit, tenzij dan op de wijze waarop het *kruipt*, nl. waar het niet *gaan* kan. De *Jubileumuitgave* geeft geen toelichting. Evenmin als de andere tekstuutgaven. En terecht, want hier is het duidelijk dat we met het woordenboek niets kunnen aanvangen:

10. nl. J. DE CUYPER in *Jub., Tijdkrans* I, 179.

11. Aan het einde van zijn dundrukuitgave.

het verschijnsel dat we tot nu toe hebben trachten te beschrijven, kunnen we hier *in actu* ervaren en tevens aanvaarden. In het woord „draven” verstaan we iets dat met de betekenissen van het woordenboek niets gemeen heeft, maar hier een nieuwe krijgt. Een betekenis dan die groeit uit de gegeven samenhang en achteraf daarom juist zo expressief is.

In het 19de hoofdstuk, vers 14 vv. van *The song of Hiawatha* „rampt en raakt het leed ons, arme, kranke menschen, zonder end...”. Voor ‘rampen’ kunnen we dan nog in het woordenboek terecht, maar het woord ‘raken’ heeft hier een betekenis die de omschrijvingen van het woordenboek en die van ‘rampen’ in zich verenigt.

Tot nu toe hebben we aan de hand van één verschijnsel aange- toond dat Gezelle de taal hanteert zoals het volk. We weten overigens dat vele van zijn activiteiten hetzelfde kenmerk dragen, dat hij ze deed, niet alleen zoals het volk, maar vanuit het volk. Dat hij zelfs – zonder de omgang met betere standen te schuwen – als dichter helemaal aan de zijde van het volk heeft gestaan en niet, zoals we zouden mogen verwachten, aan de zijde van de beschaafde cultuurmens.

Hij zal, wat dat betreft, wel niet de enige zijn, maar ik zou wel durven vermoeden dat die houding hem veel duidelijker tekent dan alle andere bekende dichters.

We gaan hier nog even wat dieper in op de volkse voedings- bodem van Gezelles poëzie, niet inhoudelijk, want dat blijkt zo, maar wat de vorm betreft.

Vrij algemeen wordt aanvaard dat met de poëzie van Gezelle een nieuwe periode aanbreekt in de Vlaamse, zelfs in de Neder- landse literatuur. In zijn eerste bundel komen voorzeker een groot aantal gedichten voor die formeel en inhoudelijk voortbouwen op de literaire traditie, die dus Bilderdijkiaans mogen genoemd wor- den. Maar een ander gedeelte van diezelfde bundel en haast alle gedichten uit zijn latere bundels staan los van die traditie. Ik meen dat ik een aanvaarde waarheid formuleer als ik zeg dat Gezelle voor zijn poëzie niet voortgebouwd heeft op een bestaande literaire traditie, maar dat hij daarvoor althans voor een gedeelte aansluiting heeft gezocht bij de volkse traditie, dus niet bij wat kunstmatig was ontstaan of tot literair bezit was geworden, maar bij de geardeheid van het Nederlandse volk als zodanig, dus de eigen aard zoals die onvervalst is.

Verklaart juist dit ook niet het toch wel verrassende van zijn vrij groot succes, tot op heden ?

Het hoeft niet gezegd te worden dat Gezelle de hier bedoelde volkse aanzetten, die uiteraard op formeel gebied vrij primitief waren, tot grote hoogten van verfijning heeft weten op te voeren.

Dit moeten we eerst wel even toelichten.

Poëzie is altijd op een of andere manier transfiguratie van de werkelijkheid. Onder „werkelijkheid” verstaan we dan de dingen zoals ze aan ons verschijnen en met de betekenis die ze in het dagelijkse leven voor ons hebben. De dichter doet uit die dingen iets nieuws ontstaan. Hij hanteert de bestaande dingen als materiaal om te maken wat voordien nergens als zodanig aanwezig was. Hij blaast een ziel in het slijk van de bestaande dingen: woorden uit het woordenboek, dus de materiële vorm van die woorden, met tevens de gekende beelden die aan die woorden verbonden zijn, woordelementen ook en klanken die op een andere wijze op eigen kracht kunnen gaan functioneren, die dus, dank zij de transfiguratie, een ander bestaan gaan leiden en een bestaan dat – principieel althans – eeuwig moet zijn.

Welnu Gezelle heeft bij die activiteit onmiddellijk aansluiting gezocht bij een soortgelijke activiteit die altijd in het volk aan het werk was. Hij heeft zo intens vanuit het volk geschreven dat hij

– niet alleen de woorden, het leven, de taal, de verteltrant, de ervaringen van de naamloze massa als het slijk voor zijn schepping aanwendde,

– maar ook het dichterschap van dat volk zelf in zijn eigen scheppende bezigheid verwerkte. De volkspoëzie werd een van de bronnen van zijn eigen poëzie, en daarbij nam hij dan de door dat volk reeds ingezette transfiguratie over.

Onder zijn kleinere gedichten treffen we heel wat stukjes aan, die hij als raadsels, aftelliedjes, wiegeliëdjes, of als volksrijmpjes niet als erts, maar reeds als edelstenen in de mijnen van het fantaserende en zingende volk had gevonden, opgeblonken en weggelegd. Dit is niet zo maar een bewering. Onder zijn *Kleengedichtjes* zijn er een aantal waarvan men duidelijk weet dat ze vroeger bestonden, sommige werden ook elders reeds opgetekend. Hij heeft die rijmpjes nochtans, in mindere of meerdere mate bijgewerkt, onder zijn eigen dichtwerk opgenomen. Ook in zijn latere bundels, en zeker onder de kortere stukjes die hij in zijn kranten, of onder de rijmpjes die hij in zijn *Duikalmanak* plaatste, zijn er heel wat waarvan men niet zo heel goed weet wie ze eerst vorm heeft gegeven: het naamloze volk of hij. En niemand heeft hem dat ooit kwalijk genomen. Het was bijna alsof dat naamloze volk meende dat het – onmondig als het was – eindelijk in hem een stem had gekregen.

Trouwens Gezelle heeft dit bewust gedaan. Het zelfs theoretisch gefundeerd. Als in 1881 een zekere „Agricola” – zo lezen we in zijn „Leermaren”¹² – hem vraagt hoe hij kan leren ook wat „boerenverzekens” (we denken aan de naam Agricola) te maken, houdt Gezelle hem de volgende vuistregel van zijn „Horatiaanse” poëtica voor :

„Om nu en dan,
mijn brave man,
een reke of twee, op rijmen,
met zin
daarin,
en klank
en zang

in 't vlaamsch, aaneen te lijmen,
zoo begeeft u bij 't volk en horkt het af. Het waar volk van Vlanderen rijmt en dicht, ja, *dicht*, geheele dagen.

'Noch tale noch teken',

bij voorbeeld, is gerijmd van het volk ...”

en hij legt het uit, geeft ook andere voorbeelden, o.m. „*Ziek en zuchtig*”. Teken ze op, zegt hij ; „*In nen baai / en nen draai*”, enz. En hij gaat verder : „De oude raadsels rijmen meest altijd, en op alderlei wijze, hoe ouder hoe prachtiger, spijs al de banden en de regels van sommigen, die, verkeerd genoeg, peizen dat de wetten van de vlaamsche rijm- en dichtkonste *eerst* gesnekkerd [= uitgesneden] moeten zijn, gelijk leesten, en de rijmen en de dichten achternaar daarop en daaraan geschoeid, gerokken en gespannen. // *Vindt* de wetten maar en *maakt* ze niet, noch en aanveerd geene andere als die *gevonden* en, met veel zorg, waar genomen zijn, dan zult gij eens op het eigen speur geraken om ook te rijmen en ja zelfs te dichten”.

Ook andere dichters, uiteraard, hebben aansluiting gezocht bij de volkspoëzie, Goethe bv. ; Baur verwees in dit verband al naar „Heidenröslein”. En toch is er bij Gezelle veel meer. Vaak heeft men de indruk dat het algemene ritme van Gezelles poëzie iets heeft dat ons zeer vertrouwd is, dat het ons van nature goed in de mond ligt. Zijn poëzie is vaak – niet altijd – zo ongekunsteld verwoord dat we wat hij dichtend zegt op dezelfde wijze in het dagelijkse leven zouden kunnen formuleren. Hier een paar beginregels, zomaar opgeraapt :

- 't Er viel 'ne keer een bladje op / het water...
- Hoe zeere vallen ze af, / de zieke zomerblaren...

12. Zie J. BOETS, *Gezelles leermaren*, 1975, 79-80.

- De Leye slaat dat 't kletst !
- En mocht ik maar / twee zielen hebben, / 'n mocht ik
maar / twee mensen zijn...
- Hoe zwart staan al de boomen in / de witheid, onver-
wacht, / van 't overdadig sneeuwen, dat 't /
gedaan heeft, van den nacht !

Vooral in de korte stukjes wordt dat duidelijk.

We lezen eerst ter vergelijking een paar rijmpjes die hij uit de mond van het volk heeft opgetekend :

Timpe, tompe, terelink, / vliegt van hier naar Derelijk, /
vliegt van hier na Rompelschee, ... (1855 ?)

Pinte, pante, palingpot / loopt er meê na 't wagenkot /
loopt er meê na 't ovenbuur (1855 ?)

Inke / de vinke / den appelenboom, / een splenternieuw
paar leerzen ... (1881 ?)

Van rijmpjes als deze mag men zeggen dat ze zich loszingen van hun betekenis. De afwezigheid van duidelijke semantische motivering doet ons zoeken naar een verklaring voor hun bestaan. Het kunnen rijmpjes (volksrijmpjes) zijn die, doordat ze zo goed klonken, in de herinnering van het volk waren blijven leven toen hun betekenis al verloren gegaan was. Maar dat hoeft niet. Ze kunnen ook *ontstaan* – niet zonder aanleiding, maar toch met nauwelijks een aanleiding van enig gewicht – op grond van een bestaand ritme, van een bestaande melodie, die de dichter (of het volk) maar met woorden hoefde in te vullen om ze weer zintuiglijk gestalte te geven.

En hier komen we waar we moeten zijn. Want de dichter – in casu Gezelle – ontleende – meen ik – aan het volk ook wat we zouden willen noemen *ritmische schema's*. Dus gehelen van ritmische bewegingen zonder woorden.

Het bestaan van zulke schema's kan moeilijk bewezen worden, maar wordt wel zeer waarschijnlijk als we constateren dat er onder de (onvoltooide) rijmregels (of liever onder de nageldeuntjes, want ze rijmen niet altijd) nogal wat zijn die metrisch – dus ritmisch – zoveel overeenkomst vertonen. En het zijn dan vaak regels die zo kort zijn dat ze nauwelijks aan een gedicht doen denken en dus als gedicht geen verleden of geen toekomst hebben, maar toch de lezer aanspreken en blijven aanspreken ; men zou ook kunnen zeggen : eeuwig zijn. Ik geef slechts een paar voorbeelden. Eerst een aantal volledig identieke :

De davrende
zonne danst
en dingelt op de
daken

(1859-97 ?)

Door ongebaan-
de sneeuw te gaan,
hoe lustig is 't
hoe leutig ! (1859-60 ?)

'n Stelt uw hert,
om wien dat 't zij,
te gelde, noch
te pande ! (1861 ?)

De zage zucht
en schorpt het hout
in kisteberd, in korsten (1894)

... lijk letteren op
nen zerk gekapt
en langzaam uitgetreden ... (1856 ?)

Allemaal identieke bewegingen. Ze staan daar zo maar, verloren op het blad, maar ze staan daar voor alle tijden¹³.

Er zijn er nog kortere. Ze liggen even gemakkelijk in de mond. Misschien om andere redenen, want elk hout heeft zijn tekening.

Lijk bezekes onder de blaren. (1858 ?)

Wel bijzonder kort, maar het staat er zo. Althans in *Laatste verzen* ; daar komt het zelfs een tweede keer voor (bij vergissing ?) nl. aan het einde van *Dit voetjen en dat voetje*. Gezelle nam het voordien zelf al op in zijn *Rijmsnoer*, daar is het een regel langer en kreeg het de titel *Ilex aquifolium* L. (d.i. hulst). Nu luidt het : *Vol bezekens*, onder de blâren, die, rood, 't zadgroene doen blaken en blinken (1859-1893 ?). Maar het handschrift van dit laatste is bewaard en daarop blijkt dat hij eerst had geschreven :

Lijk bezekes, onder de blaren, die rood (...) ¹⁴

Niepkens, op nen roozenboom ...

Gezelle zelf plaatste het, zoals we het hier lezen, in zijn *Rijmsnoer*¹⁵. Het moet dus in zijn poëtische wereld iets betekend hebben.

Hebt gij ooit een peerd zien pinnen ¹⁶

13. Resp. *Jub.*, *Rijmsnoer* II, 75 ; *Gedichten, gezangen en gebeden* I, 184 ; *ibidem*, 187 ; *Laatste verzen*, 277 en *Gedichten, gezangen en gebeden* I, 182.

14. We lezen deze drie resp. in *Jub.*, *Laatste verzen*, 234 ; *ibidem* 174 ; *Rijmsnoer* II, 80 en op het handschrift in het Gezelle-archief en Centrum voor Gezellestudie (film).

15. *Jub.*, *Rijmsnoer* II, 83.

16. *Jub.*, *Laatste verzen*, 279.

Zelfs dat zouden we niet willen missen, evenmin als een potloodschets van Rembrandt of Rubens. Omdat het zonder echt iets mee te delen, aan een bepaalde soort innerlijke behoefte tegemoet komt. Omdat we er die zoekende vlinder in ons, ergens kunnen laten rusten. Omdat het poëzie is. Misschien dank zij die alliteratie met sierlijk variatie-element van „peerd” en „pinnen” in een vraagzin die we alle dagen honderden keren en met dié kadans horen uitspreken of zelf uitspreken en tegelijk daar achter dan de hele ruimte voelen voor de vele mogelijke antwoorden. Om al die redenen voelen wij ons, samen met onze eeuwenoude herinneringen, in die zin ergens thuis. Die zinnen hebben niets kunstmatig. Ze zijn ons zo uit het hart, ik bedoel uit de taal gegrepen.

Het antwoord op de vraag waar Gezelle die grote verscheidenheid in de vorm van zijn strofen en in de ritmische beweging van die strofen vandaan had, komt dank zij de voorafgaande beschouwingen misschien een beetje dichterbij. Bij het bladeren in de bloemlezingen van poëzie uit de 19de eeuw hebben we de indruk voor een groot aantal van zijn strofen en ritmische bewegingen bij voorgangers of tijdgenoten geen of nauwelijks voorbeelden aan te treffen. De strofebouw van *Gierzwaluwen* is er zo een.

Zie, zie, zie,	zwierende en
zie ! zie ! zie !	gierende :
zie !! zie !! zie !!	„Niemand, die ...
zie !!!	die
tieren de	bieden den
zwaluwen	stiet ons zal
twee- driemaal	Wie, wie ? wie ? ?
drie	wie ? ? ?
	enz.

Het gedicht dateert van 25 mei 1897.

We hebben de neiging te *veronderstellen* dat Gezelle zelf die vorm in het leven geroepen heeft. Dat zou trouwens volstrekt niet onmogelijk geweest zijn. Maar in *Laatste verzen* werd een kort stukje opgenomen ; het draagt als titel *Geld* en loopt als volgt :

Logenaar,	eerst ende
drogenaar,	meest, ja, bij
deugeniet,	alle ge-
dief !	weld,
Scheldt met ge-	zoetekom
weld, die ge	wellekom,
scheldt is u	heeft hij maar
lief	geld

Er zijn twee handschriften van bewaard en op grond van de paarse inkt localiseert Baur het in de jaren 1881/1882¹⁷.

Het ritmische schema is identiek met dat van *Gierzwaluwen* en in dit gedichtje menen we wel een bekend patroon terug te vinden, nl. dat van sommige aftelliedjes. Indien dit zo is, mogen we aannemen dat ook het ritmische schema van *Gierzwaluwen* langs omwegen op die van een aftelliedje teruggaat.

Gezelle als dichter weer eens de stem van het volk.

Om te eindigen wil ik die typische situatie, dat ingebed zijn in het onvervalste volk nog even nuanceren met een laatste beschouwing en illustreren met een paar feitjes uit zijn leven.

We weten dat Gezelle als dichter geen gezag boven zich erkende.

En durft gij mij van dichten spreken,
die nimmer zijt in staat
twee reken
te rijmen dat het gaat !

Het dichten is van God gegeven,
maar niet aan elk ende een
in 't leven ;
de kunste is niet gemeen.

Laat bloeien al die roos mag wezen,
spruit helder, zijt gij bron ;
maar dezen
die ton zijn blijven ton !

De miere en zal geen peerd heur wenschen,
de krieke geen radijs ;
de menschen
alleen zijn niet zoo wijs.

Zoo, elk ende een het zijn ! Soldaten
het buskruid, zoo 't behoort,
gelaten,
en Dichteren het woord ! (1877)¹⁸

Maar daar staat dan tegenover dat hij zich op grond van die dichtkunst helemaal geen voorrechten heeft aangematigd ; integendeel, hij heeft ze onbeperkt ten dienste gesteld van iedereen die er hem om vroeg. We kennen de karrevrachten gelegenheidspoëzie. Met zijn dichterschap heeft hij zich tussen de massa bewogen en ieder-

17. *Gierzwaluwen* en *Gold* in *Jub., Laatste verzen*, resp. 84 en 249.

18. *Jub., Gedichten, gezangen en gebeden* I, 35.

een heeft er van mogen plukken, zonder onderscheid, arm en rijk, groot en klein, geleerd en ongeletterd.

Dit wil zeggen dat Gezelle zich wel dichter voelde, maar zich niet als letterkundige gedroeg; dat hij zelfs onder die aparte categorie die letterkundigen heten, blijkbaar helemaal niet thuis was. Het zou een vergissing zijn te menen dat dit zou betekenen dat Gezelle niet op erkenning uit was, wel integendeel; het was eenvoudig een gevolg van zijn geaardheid: omgang met letterkundigen lag hem niet; we zouden misschien mogen zeggen omdat al het kunstmatige hem wezensvreemd was.

De pogingen die hij als lid van de Koninklijke Academie deed om dat lidmaatschap tegenover de buitenwereld te verdienen, b.v. die uitgave van Hennen van Merchtenens *Cornicke van Brabant*, bereiken lang niet het niveau van zijn poëtische en andere taalkundige prestaties.

En dit wordt geïllustreerd door een paar voorvalletjes:

– Albert Verwey, die hem erg bewondert, en op dat ogenblik zeer gunstig over hem geschreven had, komt hem – na zich aangemeld te hebben – in het voorjaar van 1899 bezoeken. Gezelle is niet thuis.

– In 1887 moet hij naar Leuven om het doctoraat h.c. in ontvangst te nemen. Hij vertrekt met veel tegenzin. Ondergaat de plechtigheid, maar zodra die is afgelopen, is hij spoorloos. Tijdens het banket zoeken ze hem tevergeefs. Hij was al op weg naar West-Vlaanderen. „Op het banket en hebbe ik niet durven komen”, schreef hij nadien aan zijn vriend Jozef van Biervliet die voor die onderscheiding had gezorgd¹⁹.

– Begin juni 1897 wil A. Vermeylen hem komen bezoeken samen met Hegenscheidt en nog een paar anderen. Hij had in *Van nu en straks* zeer gunstig over de dichter geschreven en dit had Gezelle zeer veel plezier gedaan. Het bezoek is voorzien voor 6 juni, Pinksterdag. Maar op 3 juni klimt Gezelle in zijn pen en schrijft aan Vermeylen het volgende:

„Antwoordende op uw schrijven van 1ⁿ dezer late ik u weten dat ik op Cinxendag aanstaande geen uur, geen half uur mijn eigen baas en ben; ik heb een jong Engelsman te bereiden tot het vormsel, ik heb een 1^e communie-dichtje gemaakt, voor een meiske, wiens vader, na zijn goeddunken, verplicht of genoodzaakt is mij op Cinxen aan zijn berd te hebben; enz. Die Heeren zullen daar weinig bij verloren hebben, want bij *alle* bezoeken ben ik op mijn ongemak, een last zoo aan mij zelve zoo aan anderen. Bedankt die Heeren ... enz.”

19. Zie P. COUTTENIER in *Gezellekroniek* 13, 1978, 149-155.

Met andere woorden : mijn bezigheden van elke dag in mijn Kortrijks milieu zijn veel belangrijker dan bezoek van die letterkundigen. Bij die mensen voel ik me niet goed ²⁰.

Gezelle werd te lange tijd te hoog boven of toch te ver buiten de massa geplaatst. Hij was een mens onder de mensen en dat was juist zijn kracht, ook als dichter. Hij had de deugden, maar ook de ondeugden die het volk eigen zijn. De hedendaagse mens verheugt zich – als we de pers mogen geloven –, vooral over dat laatste. De belichting van dit aspect wordt tegenwoordig alleszins meer geapprecieerd dan vroeger. En niet alleen t.w.v. de waarheid maar ook als zodanig kan het echt hoegenaamd geen kwaad dat die zijde van Gezelle ook eens aan bod zou komen, want dit laat ons toe hem te begrijpen in zijn ware verschijning.

Gezelle die zo volledig mens was met de mensen en ook dichter was voor zijn vriendenkring en voor zijn dagelijkse taken ! Die zo door en door dichter was en zo bezeten door het woord dat zijn poëzie zelfs getuigenis kan afleggen van een toevallige buiteling van hem, buiteling die menig mens evenzeer nodig heeft als Rio de Janeiro zijn jaarlijks carnaval.

We lezen er gewoonlijk overheen, maar het staat al jaren in *Laatste verzen*. De titel is *Krommenisse* en men heeft wel eens gezegd dat hij het geschreven had om dat mooie woord te kunnen gebruiken ; we denken dan aan het gedicht dat hij maakte om het woord *Allenthenen* weer ingang te doen vinden. Baur nochtans heeft al in 1936 toen *Laatste verzen* in de *Jubileumuitgave* verscheen, gelezen en verklaard wat er stond ²¹.

Rechte en zonder krommenissen

zo begint het. Komaan, nu geen omwegen of uitvluchten meer, laat eens zien wat ge kunt. Hij was in Stene bij zijn broer pastoor, een heel stuk jonger dan hij, maar hij daagt hem uit :

Rechte en zonder krommenissen,
tusschen u en mij, beslissen
laat mij, vaste en veilig, of
gij mij of ik u, vandage,
leggen zal aan 't wijngelage,
spijs uw ijdel wangebof !

12/12/98

20. De brieven die onlangs, samen met het archief A. Vermeylen, in het Archief en museum voor het Vlaamse cultuurleven, Antwerpen, toekwamen, werden ons door L. SIMONS gesignaleerd en door R. F. LISSENS in *Gezelliana*, X, 1979-1980, 33-38, gepubliceerd.

21. *Jub.*, *Laatste verzen*, 163.

En „leggen” betekent „verslaan”, „wangebof” bluf ; dus : ondanks uw opschepperij zal ik u verslaan.

Poëzie was voor Gezelle een activiteit als ademen. Zijn leven lang. Ademen in het slijk van de volkstaal. Of, om een suggestiever beeld te gebruiken, ademen over de dorre beenderen uit de vallei van het boek Ezekiël, die bij het eerste profeteren – met in de verte „de wondere trompetrumoeren” – met gedruis naar elkaar toe bewogen om weer spieren en vlees te krijgen en bij het tweede profeteren recht te komen en daar dan overeind te staan. Aan het einde van zijn leven een indrukwekkende menigte²² ; en nu ze, na tachtig jaar, eindelijk eens tot de laatste man in het gelid zullen moeten staan : 8 dikke delen vol.

22. Het boek van de profeet *Ezekiël*, 37, 7-10.